Він сидів самотній у парку під жовтим листям, спираючись обома руками на срібний набалдашник палиці; дивився на запорошених лебедів і думав про смерть. Коли він уперше приїхав у Женеву, це озеро було спокійним та прозорим, довірливі чайки підходили та їли з рук у людей, а продажні жінки, схожі на примари, у своїх серпанкових сукнях з оборками та з шовковими парасольками в руках, походжали парком. Тепер єдиною жінкою на безлюдній пристані була продавщиця квітів, і йому було важко повірити, що час зруйнував не тільки його життя, а й цілий світ.

Він почувався ще одним незнайомцем у цьому місті визначних незнайомців. На ньому добре сиділи темно-синій у білу смужку костюм, з-під якого виднілася парчова камізелька, та капелюх, що його носять чиновники-пенсіонери. В нього були мушкетерські вуса, темне густе волосся з романтичними кучерями, руки арфіста з перснем удівця на лівому підмізинному пальці та веселі очі. Єдине, що вказувало на стан його здоров'я, була зів'яла шкіра. Та в сімдесят три роки навіть це не позбавляло його притаманної йому елегантності. Того ранку він почував себе вільним від усякого марнолюбства. Роки слави та влади безповоротно залишались позаду, а попереду були лише роки чекання смерті.

Він повернувся до Женеви після двох світових воєн, щоб з'ясувати причину болю, якої лікарі на Мартиніці не змогли йому назвати. Він розраховував залишитися тут на два тижні, та минуло вже півтора місяця виснажливих аналізів та неясних результатів, а кінця все ще не було видно. Причину болю шукали в печінці, в нирках, у підшлунковій залозі, в простаті, але нічого ніде не знайшли. Так тривало до того прикрого четверга, коли найменш знаменитий лікар із тих багатьох, що його оглядали, призначив йому зустріч у відділенні невралгії о дев'ятій ранку.

Приміщення було схоже на келію ченця, лікар виявився чоловіком похмурим, малим на зріст, його права кисть через перелом великого

пальця була в гіпсі. Коли лікар вимкнув світло, на екрані з'явився висвітлений хребет пацієнта. Лікар указкою тицьнув у з'єднання двох хребців нижче поперека.

Ваш біль отут, — сказав він.

Пацієнтові було важко це зрозуміти. Його біль був мінливий, іноді він виникав у правих ребрах, іншого разу внизу живота, найчастіше ж нагадував про себе миттєвим уколом у пах. Лікар слухав його незворушно, тримаючи указку біля екрана.

Цей біль збивав нас із пантелику, — зауважив він, — але тепер ми знаємо, що він тут.

Потім приклав указівного пальця йому до скроні й уточнив:

Хоча, власне кажучи, сеньйоре президенте, ваш біль отут.

Лікар вимовив ці слова дуже драматичним тоном, і його вирок був остаточним: треба лягати на операцію, ризиковану, але неминучу. Хворий запитав, настільки ризикована така операція, але старий лікар нічого певного йому не сказав, а тільки зауважив, що донедавна ризик був великий, іноді операція навіть закінчувалася частковим паралічем, але за сьогоднішнього розвитку медицини боятися нічого.

Будьте спокійні — підготуйтеся й повідомте нас. Але знайте, що чим скоріше, тим краще.

Не дуже добрий видався ранок — спершу треба було переварити таку погану звістку, а тут ще й негода. Рано-вранці він вийшов із готелю без пальта, бо побачив крізь вікно яскраве сонце, від лікарні, розташованої на проспекті "Chemin du Beau Soleil"[32], повільно попрямував до Англійського парку, де знаходили собі таємний притулок закохані. Там він посидів із годину, думаючи про смерть, коли раптом

настала осінь. Озеро здибилося, наче розбурханий океан, а шалений вітер сполохав птахів і позривав із дерев останнє листя. Президент підвівся й замість того, щоб купити квіти в продавщиці, зірвав ромашку з клумби й устромив її в петельку. Квіткарка це побачила.

Ці квіти не дарунок Божий, пане, — сказала вона невдоволено, — вони належать муніципалітету.

Він не звернув на неї уваги й пішов собі, широко ступаючи та досить недбало погойдуючи палицею. На мосту Мон-Блан швидко знімали прапори Конфедерації, які тріпотіли від шаленого вітру, а прегарний водограй, що бризкав піною, зненацька завмер. Президент не впізнав кав'ярні на набережній, бо з неї скинули зелений намет, а квітучі літні тераси щойно закрили. У салоні вдень засвітили люстри, і квартет скрипкових інструментів заграв мелодію Моцарта. Президент узяв із прилавка газету, залишену для клієнтів, повісив парасольку та палицю на вішалку, надів окуляри в позолоченій оправі і тільки тоді зрозумів, що осінь уже настала. Він розгорнув газету на міжнародній сторінці, де часто друкував яку-небудь інформацію з Латинської Америки, й читав її з кінця до початку, доки офіціантка, як звичайно, не принесла йому пляшку мінеральної води "евіан". Минуло вже понад тридцять років, як він перестав пити каву за рекомендацією лікарів. Але він сказав собі: "Коли я знатиму, що напевне вмру, знову почну пити каву". Мабуть, цей час настав.

Принесіть також каву, — промовив він чудовою французькою мовою і додав: — Італійську й таку міцну, щоб мертвого підняла.

Повільно випив каву без цукру маленькими ковтками, потім поставив чашку на блюдце догори дном, щоб осад кави по стількох роках мав час вималювати його долю. Забутий за багато років смак відвернув його на якийсь час від поганих думок. За хвилину він відчув, що хтось дивиться на нього. Тоді, наче випадково, перегорнув сторінку, подивився поверх окулярів і побачив блідого неголеного чоловіка в

спортивному кашкеті та спортивній куртці, який зразу ж відвів очі, щоб не зустрітися з ним поглядом.

Знайоме обличчя, здається, вони кілька разів зустрічались у вестибулі готелю, а може, їхні шляхи перехрещувалися по дорозі до озера чи на самому березі, де він спостерігав за лебедями. А може, це просто його фантазія, на які так часто хворіють ті, хто перебуває на вигнанні.

Він неквапно закінчив гортати газету, дослухаючись до чарівних звуків музики Брамса, доки знову не почався біль, сильніший за мелодію. Тоді скинув поглядом на золотий годинник, який звисав з короткого ланцюжка камізелькової кишені, й проковтнув дві заспокійливі денні піґулки, запивши останнім ковтком води "евіану". Перед тим як зняти окуляри, подивився на осад кави і здригнувся: там явно вимальовувалася непевність. Нарешті оплатив рахунок, узяв палицю й капелюха, зняв із вішалки парасольку та вийшов на вулицю, не дивлячись на чоловіка, який спостерігав за ним. Пішов легкою ходою, обминаючи клумби з квітами, розкуйовджені вітром, і вже зовсім заспокоївся, коли раптом почув за собою чиїсь кроки, зупинився, завернувши за ріг вулиці, й рвучко обернувся. Незнайомець, що йшов за ним, перелякано став, майже зіштовхнувшись із ним упритул.

Сеньйоре президенте, — пробелькотів він.

Скажіть тим, хто вам платить, щоб не тішили себе ілюзіями, — насмішкувато кинув президент своїм приємним голосом, — моє здоров'я в чудовому стані.

Ніхто не знає про це краще, ніж я, — відповів незнайомець, — я працюю в лікарні.

Вимова та несміливість, із якою він говорив, видавали в ньому жителя Карибських островів.

Тільки не кажіть мені, що ви лікар, — кинув президент.

Якби ж то! — відповів незнайомець, — я працюю шофером швидкої допомоги.

Вибачте, — сказав президент, зрозумівши свою помилку. — У вас важка робота.

Не така важка, як ваша, пане.

Президент уважно подивився на співрозмовника, сперся обома руками на палицю і з неприхованою цікавістю запитав:

Звідки ви?

З Карибських островів.

Про це я вже здогадався, але з якої країни?

З тієї, що й ви, пане, — сказав той і простяг йому руку. — Мене звати Омеро Рей[33].

Президент перебив його, здивований, не відпускаючи руки Рея.

Он як. У вас гарне прізвище!

А повністю Омеро Рей де ла Каса.

Несподіваний порив зимового вітру майже збив їх із

ніг посеред вулиці. Президент затремтів від холоду й зрозумів, що не зможе без пальта подолати ті два квартали, які йому лишилося пройти до досить бідної їдальні, де він звичайно обідав.

Ви вже обідали? — запитав він Омеро.

Я ніколи не обідаю, — відповів той, — їм тільки увечері вдома.

Зробіть на сьогодні виняток, — якнайлюб'язнішим тоном сказав президент. — Я запрошую вас пообідати зі мною.

Він узяв Омеро під руку й повів його в найближчий ресторан, який називався "Коронований віл". Усередині було тісно й жарко і, здавалося, яблуку ніде впасти. Омеро Рей здивувався, що ніхто не впізнає президента, і пішов у глибину зали когось покликати.

Він діючий президент? — запитав хазяїн.

Ні, — відповів Омеро, — його скинули.

Той посміхнувся з розумінням.

Для таких у мене завжди є спеціальний стіл.

Він повів їх у куток у глибині приміщення, там стояв незайнятий стіл, де вони могли спокійно поговорити. Президент подякував хазяїнові:

Не всі спроможні так, як ви, розуміти й шанувати гідність емігранта.

Спеціалізацією ресторану були бичачі ребра, смажені на вугіллі. Президент та його гість розглянулися навкруги й побачили на сусідніх столиках великі шматки смаженого м'яса з окрайкою ніжного жиру. "Чудове м'ясо, — подумав президент, — але мені його їсти не можна". Він доброзичливо по дивився на Омеро:

Я цього їсти не можу.

Каву вам також не можна пити, — сказав Омеро, — а ви її пили.

Звідки ви знаєте? — здивувався президент. — Але це був виняток, бо сьогодні особливий день.

Отже, винятком стала не тільки кава. Він замовив також бичачі ребра, смажені на вугіллі, салат зі свіжих овочів, заправлений оливковою олією. Його гість замовив те саме, додавши півкарафи червоного вина.

Поки вони чекали на м'ясо, Омеро витяг із кишені піджака гаманець без грошей, але напханий якимись паперами, й показав президентові вицвілу фотографію, на якій він упізнав себе в сорочці з короткими рукавами посеред великої групи молодих людей; був він тоді худий, мав чорне волосся і чорні вуса. Зразу ж пригадав і те місце, емблеми тієї бридкої виборчої кампанії та той нещасний день. "Яка гидота", — прошепотів він і ще подумав про те, що людина старіє на фотографіях скоріше, ніж у реальному житті. Повернувши ту світлину, він сказав:

Я пам'ятаю той день дуже добре, це було тисячу років тому в будинку для півнячих боїв у містечку Сан-Кристобаль де лас Касас.

Це моє село, — зауважив Омеро і показав на себе в юрбі молодих людей. — Ось і я.

Президент його впізнав:

Та ви ще тут зовсім хлопчисько!

Майже, — сказав Омеро, — я був із вами під час усієї кампанії на півдні як керівник університетських бригад.

Президент дорікнув собі заднім числом:

Я, мабуть, не звертав на вас уваги...

Навпаки, ви дуже добре ставилися до всіх нас, але нас було багато, і ви були не в змозі запам'ятати всіх.

А що сталося потім?

А хто ж знає про це краще за вас? — вигукнув Омеро. — Після військового перевороту можна тільки дивуватися, що ми з вами обидва сидимо тут, чекаючи на бичачі ребра. Не всім випало таке щастя.

В цю мить принесли страви. Президент зав'язав собі серветку на шиї, наче перукар, який готується підстригати дитину. Подивившись на здивованого Омеро, він сказав, що інакше йому довелося б купувати нову краватку після кожного обіду. Перед тим як почати їсти, він пересвідчився в тому, що м'ясо добре зварене, задоволено кивнув головою і знову повернувся до теми розмови.

Не розумію, чому ви не підійшли до мене раніш і поводилися мовби якийсь шпигун.

Тоді Омеро розповів, що впізнав його зразу, коли той увійшов до лікарні крізь двері, призначені для особливих випадків. Літо було в розпалі, на президенті добре сидів білий антильський лляний костюм, у петельці стриміла ромашка, на ногах у нього були білі з чорним черевики; його гарне волосся куйовдив вітер. Омеро довідався, що президент був у Женеві сам, бо добре знав місто, де колись вивчав право. Керівництво лікарні на його прохання пообіцяло йому повне інкогніто. Омеро, в свою чергу, признався, що тільки сьогодні вони з дружиною вирішили, що треба, зрештою, підійти до нього, а до цього він п'ять тижнів ходив за ним, не знаючи, як знайти нагоду, щоб заговорити, і не знає, чи зважився б на це, якби не зіткнувся з ним.

Непогано, що ми, нарешті, зустрілися, — сказав президент, — хоча, сказати, мені й самому добре.

Самому бути погано.

Чому? — щиро здивувався президент. — Найбільшою перемогою в своєму житті я вважаю те, що про мене забули.

Ми пам'ятаємо про вас більше, ніж ви можете собі уявити, — сказав Омеро, не приховуючи хвилювання. — Я дуже радий бачити вас здоровим і молодим.

Одначе, — зовсім просто, без усякого драматизму, зауважив президент, — усе вказує на те, що невдовзі я помру.

Ваші шанси одужати дуже високі, — відповів Омеро.

Президент від подиву аж підскочив, проте не втратив

своєї люб'язності.

Он як! — вигукнув він. — Отже, в прекрасній Швейцарії скасували правило медичної таємниці!

В жодній лікарні світу не існує таємниць для шофера карети швидкої допомоги, — сказав Омеро.

Але ж я дізнався про це лише години за дві тому від людини, яка одна може це знати.

В усякому разі ви не помрете просто так, — зауважив Омеро. — Рано чи пізно вам віддадуть усю шану, якої ви заслужили.

Президент зробив комічну гримасу.

Дякую за те, що ви мене про це повідомили.

Він їв так само, як робив усе: повільно й акуратно. Водночас він дивився Омерові просто в вічі так пильно, що тому здалося, ніби співрозмовник читає його думки. По закінченні розмови, коли вони вдалися до ностальгічних спогадів, президент лукаво посміхнувся.

Я був вирішив не хвилюватися за долю своїх останків, але тепер бачу, що треба вжити деяких застережених заходів, як ото роблять у детективних романах, щоб їх ніхто не знайшов.

Це нічого не дасть, — пожартував собі й Омеро. — У лікарні таємниці зберігаються більше години.

Коли вони допили каву, президент подивився на дно чашки й знову здригнувся: малюнок гущі був такий самий. Та він не сказав нічого, оплатив рахунок, перевіривши його кілька разів, уважно перерахував гроші та залишив мізерні чайові, побачивши які офіціант щось невдоволено пробурмотів.

Дуже приємно було з вами поговорити, — сказав президент, прощаючись із Омеро. — Не знаю, коли буде операція, не знаю навіть, чи я зважуся на неї. Але якщо все буде гаразд, ми знову побачимось.

А чому би нам не зустрітись раніше? — заперечив Омеро. — Ласара, моя дружина, чудова куховарка. Ніхто краще за неї не готує рис із креветками, і ми дуже хотіли б запросити вас до себе.

Креветки мені заборонені, але я з'їм їх із превеликим задоволенням, — сказав президент. — Скажіть коли.

Четвер у мене вихідний.

Чудово. В четвер о сьомій вечора я у вас. Мені буде дуже приємно.

Я заїду за вами, — сказав Омеро. — Готель "Дами", чотирнадцять, вулиця Індустріальна. За залізницею. Отже, домовилися?

Домовилися, — сказав президент і підвівся, люб'язний, як ніколи. — Виглядає на те, що ви навіть знаєте, який номер черевиків я ношу.

Авжеж, сеньйоре, — весело відказав Омеро. — Сорок перший.

Омеро не розповів президентові про те, що його початковий намір не був таким невинним. Як і інші шофери швидкої допомоги, він мав домовленість із похоронними агентствами та страховими компаніями, які продавали свої послуги просто в лікарнях, а надто небагатим іноземним пацієнтам. Заробітки були мінімальні, та ще й доводилося ділитися з іншими службовцями, які передавали з рук у руки секретні дані про важкохворих. Але щось усе-таки йому перепадало, і це тішило його, вигнанця без майбутнього, який ледве зводив кінці з кінцями, маючи дружину, двох дітей та отримуючи мізерну заробітну платню.

Ласара, його дружина, була гарною ставною мулаткою кольору карамелі, з великими пронизливими очима, невисока на зріст, родом зі столиці Пуерто-Ріко, міста Сан-Хуан. Вони познайомилися на службі милосердя в лікарні, вона там працювала помічницею медичних сестер після того, як один комерсант із Пуерто-Ріко вивіз її звідти як няньку та покинув у Женеві напризволяще. Омеро й Ласара одружилися й жили тепер у невеличкому помешканні на восьмому поверсі в будинку для африканських емігрантів. У них були дев'ятирічна донька на ім'я Барбара та семирічний син Ласаро, розумово трохи відсталий.

Ласара вважала себе принцесою африканського племені йоруба і сліпо вірила в свої надприродні астрологічні здібності; її мрією, що ніяк не могла здійснитися, було заробляти на життя, провіщаючи майбутнє мільйонерам. Але в реальному житті доводилося задовольнятися

випадковою роботою, готуючи вечері для багатих жінок, які вихвалялися перед гостями, вдаючи, ніби це вони самі зготували такі чудові антильські страви. Ласара мала не дуже гарний характер, але в глибині душі була жінка добра. Що ж до Омеро, то він був дуже боязкий і задовольнявся тим, що мав, а Ласара не уявляла собі свого життя без нього, бо цінувала його добре серце та чоловічу снагу. Справи в них ішли непогано, але з роками життя ставало все важчим, а діти підростали. Коли приїхав президент, вони вже почали потроху витрачати свої заощадження, зібрані за п'ять років. Тож, коли Омеро Рей побачив президента серед хворих клієнтів лікарні, вони з дружиною подумали, що непогано було б заробити на ньому.

Точно вони не знали, що з нього можна взяти. Спочатку думали продати йому повний похорон, включаючи бальзамування та перевезення тіла на батьківщину. Але потім зрозуміли, що смерть президента не така вже неминуча, як спочатку здавалося. У той день, коли вони обідали, вже нічого певного сказати було неможливо.

Правду кажучи, Омеро не був керівником університетських бригад під час виборчої кампанії, але йому тоді пощастило сфотографуватися з президентом, і вони ледве знайшли цю фотографію серед своїх паперів. Та його захват був тоді справжнім. І йому справді довелося емігрувати з батьківщини через свою участь у вуличних сутичках проти військового перевороту. Проте він досі жив у Женеві тільки тому, що йому не вистачало духу для того, аби повернутися. Отже, якась частка неправди не могла бути для нього перешкодою, щоб здобути прихильність президента.

Першим сюрпризом для подружжя став той факт, що відомий вигнанець жив у третьорозрядному готелі в бідному кварталі Ґроте, де мешкали емігранти з Азії та мали притулок так звані нічні метелики, тобто повії. Харчувався президент у їдальнях для бідних, тоді як Женева мала безліч першокласних готелів та багато ресторанів, де могли жити й обідати політики. Омеро день у день спостерігав за всіма подіями в житті президента. Він ходив за ним на невеликій відстані навіть під час

його вечірніх прогулянок під темними мурами старого міста, що були облямовані заростями жовтих дзвіночків, бачив, як той довго стояв у задумі перед пам'ятником Кальвіну: підіймався за ним по кам'яних сходинках серед задушливих пахощів жасмину, коли президент ходив милуватися повільним літнім заходом сонця з вершини Бурґ-ле-Фур. Одного вечора Омеро побачив його під дощем без пальта та без парасольки у черзі разом із студентами за квитками на концерт Рубінштейна. "Не знаю, як він не схопив тоді запалення легенів", — сказав він потім дружині минулої суботи. Коли погода почала змінюватися, Омеро побачив, як президент купив осіннє пальто з хутряним синтетичним коміром, і то не в розкішних магазинах на вулиці Рона, де купують собі речі східні еміри, а на блошиному ринку.

Нічого не вдієш! — вигукнула Ласара, коли Омеро розповів їй про це. — Він жалюгідний скнара, готовий на те, щоб його поховали в спільній могилі, разом з бідняками. З нього ми нічого не витягнемо.

Може, він справді бідний, — сказав Омеро, — адже він стільки років без роботи.

Облиш! — вигукнула Ласара. — Усі знають, що в нього були гроші і що він один з найбагатших емігрантів з Мартиніки.

Омеро був на десять років старший за дружину і зростав під враженням новин про те, що президент навчався в Женеві й водночас працював робітником на будівництві. Ласара ж, навпаки, зростала посеред скандальних чуток, які охоче переповідалися в домі ворогів президента, де вона з дитинства працювала нянькою. Отже, коли ввечері Омеро прийшов додому дуже радісний, що пообідав з президентом, їй навіть забракло слів, коли вона дізналася, що обідали вони в такому дорогому ресторані. Проте їй не сподобалося, що Омеро ні про що не попросив президента, адже вона мріяла про стипендії для навчання дітей та про кращу роботу для чоловіка в лікарні. Ласара мала підозру, що президент здатний на те, аби його тіло після смерті кинули в яму разом із бідняками, замість того щоб витратити гроші на

достойний похорон та повернення зі славою на батьківщину. Але переповнила чашу її терпіння звістка, яку Омеро залишив на кінець, про те, що він запросив президента в четвер увечері покуштувати її рис із креветками.

Ще не вистачало, аби він тут дав дуба, отруївшись креветками з консервів, а ми витратили на його похорон заощадження, зібрані для наших дітей.

Та все ж таки Ласара вирішила підтримати честь свого дому. В однієї сусідки вона позичила срібний сервіз та кришталеву салатницю, у другої — електрокавоварку, у третьої — вигаптовану скатертину та китайський посуд для кави. Вона замінила старі завіски на нові, якими користувалася тільки в святкові дні, познімала чохли з меблів, цілий день мила підлогу, витрушувала пилюку, переставляла меблі з місця на місце і зрештою досягла ефекту, протилежного тому, якого хотіла досягти, тобто зворушити запрошеного своєю бідністю.

Увечері в четвер захеканий президент, подолавши вісім поверхів пішки, з'явився в дверях у заношеному пальті та старомодному капелюсі, тримаючи в руках троянду для Ласари. Його зріла привабливість та царські манери справили на неї добре враження, але вона була настільки проникнута упередженістю до нього, що сприйняла його люб'язність як щось фальшиве й нещире. Ласара подумала, що цю троянду президент зірвав у якомусь парку. Перше, що він зробив, коли увійшов до помешкання, то це, наче в екстазі, заплющив очі, розкрив обійми й вигукнув: "О, запах нашого моря!", а вона ж, коли куховарила, то умисне розчахнула навстіж вікна, щоб креветковий запах не стояв у приміщенні. їй здалося, що президент із презирством подивився на вирізки з газет та журналів, прапорці та вимпели з часів його президентської кампанії, які Омеро з такою любов'ю почіпляв на стіні у вітальні. До того ж він здався Ласарі жорстокосердим, бо не привітав дітей, які власними руками виготовили для нього подарунок, а під час вечері кілька разів повторив, що не любить ані собак, ані дітей. Ласара просто зненавиділа його. Проте суто карибське уявлення про

гостинність перемогло її упередженість. Вона була в святковій сукні, одягла свої африканські намиста та браслети і протягом усієї вечері поводилася бездоганно, не сказавши жодного зайвого слова.

Правду кажучи, рис із креветками не належав до її улюблених страв, але вона зготувала його дуже добре. Президент поклав собі дві порції, знай вихваляючи її кулінарну майстерність; також йому сподобалися підсмажені шматочки стиглих бананів та салат з авокадо. Ласара мовчала до самого десерту, коли Омеро почав базікати — а такі розмови завжди заходять у глухий кут — про те, існує Бог чи не існує.

Я вірю, що він існує, — сказав президент, — але, як на мене, він ніяк не пов'язаний із людьми і займається надто більш важливими справами.

А я вірю тільки в зірки, — зауважила Ласара і пильно подивилась на президента. — У який день ви народилися?

Одинадцятого березня.

Так воно й мало бути, — переможно сказала Ласара і запитала доброзичливим тоном: — Чи не забагато, коли дві риби сидять за одним столом?

Чоловіки далі розмовляли про Бога, а вона пішла на кухню готувати каву, прибрала рештки обіду й побажала собі від усього серця, щоб вечір закінчився добре. Несучи каву у вітальню, вона раптом почула слова президента, які дуже її здивували:

Дорогий друже, найгірше, що могло статися в нашій країні, це те, що я був її президентом.

Омеро побачив Ласару в дверях з китайськими чашками та позиченою кавничкою, і йому здалося, що зараз вона зомліє. Президент також звернув на неї увагу.

Не дивіться так на мене, сеньйоро, — сказав він доброзичливо. — Я це кажу від щирого серця.

Потім, звертаючись до Омеро, закінчив:

Правда, я дорого заплатив за свою нерозважливість.

Ласара подала каву, загасила світло над столом, бо воно заважало бесіді, й вітальня поринула в інтимну півсутінь. Ласара вперше зацікавилася своїм гостем, чия ввічливість не могла замаскувати його смуток. Зацікавленість Ласари посилилася ще більше, коли він випив каву та поставив чашку на блюдце догори дном, щоб на дні вималювався осад.

Після вечері президент розповів їм, що обрав острів Мартиніку для свого вигнання, тому що дружив із поетом Еме Сезером, який на той час тільки-но опублікував свою книжку "Cahier d'un retour au pays natal"[34] і допоміг йому почати нове життя. На гроші, які залишилися йому в спадщину від дружини, вони купили зроблений із гарного дерева будинок, який стояв на пагорбах Фор-де-Франс[35]. Будинок мав дротяні сітки на вікнах та терасу з чудовим морським краєвидом і польовими квітами, на якій добре спалося під сюрчання цвіркунів, медовий присмак морського бризу та смак тростинного рому. Президент став там жити з дружиною, яка була на чотирнадцять років старша за нього і залишилася хворою після єдиних пологів. Він сховався від своєї долі в тому домі, наче в траншею, і занурився в безладне перечитування мовою оригіналу латинських класиків, переконаний, що доживає останній період свого життя. Роками він відмовлявся від спокус та всіляких авантюр, які йому пропонували його розгромлені прихильники.

Я ніколи не розкрив жодного листа, — сказав він, — відтоді як зрозумів, що найтерміновіший лист за тиждень перестає бути терміновим, а за два місяці ти вже не пам'ятаєш ані того листа, ані того, хто його написав.

Він подивився на Ласару, яка в півсутіні кімнати палила сиґарету, і несподівано вихопив сигарету з її рук, зробив глибоку затяжку й затримав дим у горлі. Здивована Ласара взяла пачку та сірники, щоб закурити вдруге, але президент повернув її запалену сиґарету.

Вибачте, я не міг втриматися, — сказав він, випустивши дим, після якого закашлявся. — Я покинув курити багато років тому, але куріння, здається, не покинуло мене до кінця. Іноді воно мене перемагає, як ось тепер.

Кашель знову почав душити його, біль повернувся, він подивився на кишеньковий годинник і проковтнув дві вечірні піґулки. Потім кинув погляд на дно чашки: там нічого не змінилося, але цього разу він не здригнувся.

Дехто з моїх колишніх прихильників були президентами після мене.

Саяго, — сказав Омеро.

Саяго та інші, — відповів президент. — Всі вони зробили те саме, що й я: узурпували славу та честь, яких ми не заслуговували, маючи службу, яку не вміли виконувати. Деякі прагнуть тільки влади, але більшість шукає ще меншого — вигідної посади.

Ласара розсердилася.

А ви знаєте, що про вас кажуть?

Втрутився занепокоєний Омеро:

То все брехня.

Брехня й не брехня, — зауважив президент із дивовижним спокоєм. — Коли йдеться про президента, то найганебніші чутки можуть бути водночас і правдою, і брехнею.

Він прожив на Мартиніці весь час свого вигнання, всі його контакти із зовнішнім світом обмежувалися повідомленнями офіційної преси, а на життя заробляв, працюючи викладачем іспанської мови та латини в ліцеї, а іноді — перекладами, які йому замовляв Еме Сезер. Під час канікул у серпні спека була нестерпною, і він залишався в гамаку до полудня, читаючи під шум вентилятора, якого приносив зі спальні. Дружина навіть під час найбільшої спеки доглядала птахів, яких вирощувала на волі; на голові в неї завжди був солом'яний капелюх, прикрашений штучними фруктами та квітами з тюлю. А коли спека спадала, вони втішалися прохолодою на терасі; він невідривно дивився на море, доки не починало сутеніти, а вона погойдувалася в кріслі-гойдалці в своєму подертому капелюсі та з перснями на кожному пальці, дивлячись на численні пароплави. "Цей пливе в Пуерто-Санто", — казала вона. "А цей ледь повзе, везучи банани з Пуерто-Санто". Всі кораблі, що тут пропливали, здавалися їй власністю рідної країни. Він удавав, ніби нічого не чує, хоча зрештою вона все забувала скоріше за нього, бо втратила пам'ять. Так вони й сиділи, поки кінчалися гомінкі сутінки, й треба було ховатися в кімнатах від невблаганних москітів. Якось у вересні, читаючи на терасі газету, президент перелякано підскочив.

Чортзна-що! — вигукнув він. — Я помер в Есторілі!

Дружина, повернувшись у реальність із якихось інших

невідомих світів, злякалася цієї новини. То були шість рядків на п'ятій сторінці газети, де у верхньому кутку іноді публікували його переклади. Редактор газети кілька разів навіть відвідав його на Мартиніці. А тепер там було написано, що він помер в Есторілі, курортному містечку під Лісабоном, де він ніколи не був і де зовсім не хотів би померти. Дружина й справді через рік померла, страждаючи від

останнього спогаду, який залишився на той час у її свідомості: про їхнього єдиного сина, який брав участь у змові проти батька, а згодом був розстріляний своїми ж таки спільниками.

Президент зітхнув.

Отакі ми є, і ніщо не в змозі змінити нас, — тільки й сказав. — Адже це континент, зачатий покидьками з усього світу без краплі кохання, діти викрадань, ґвалтувань, безчестя, обману, лютої ворожнечі.

Його погляд зустрівся з африканськими очима Ласари, яка пильно й насторожено вивчала президента, і він вирішив пом'якшити її ставлення до себе, застосувавши красномовність старого вчителя.

Слово "метизація" означає сльози, змішані з кров'ю, яка в нас тече. Чого можна чекати від такої бурди?

Ласара прикувала його до місця своєю мертвою мовчанкою.

Але він трохи пожвавішав десь близько півночі й попрощався, поцілувавши їй руку. Президент не хотів, щоб Омеро супроводжував його до готелю, але згодився, щоб той допоміг викликати таксі. Повернувшись додому, Омеро побачив, що дружина вкрай обурена.

Як добре, що його колись скинули, — сказала вона. — Страшенний сучий син.

Незважаючи на всі свої зусилля, Омеро таки не зміг її заспокоїти, і вони провели всю ніч, сперечаючись. Ласара визнавала, що президент є одним із найгарніших чоловіків, яких вона коли-небудь бачила, здатний спокусити кого завгодно, справжній "macho"1. (1Macho (ісп.) — мачо, потужний чоловік-самець.)

Навіть такий, як він оце зараз є, старий та немічний, у ліжку він ще, мабуть, справжній тигр, — сказала.

Але вона вважала, що він проміняв дари, які дав йому Бог, на лицемірство. їй було нестерпно чути його демонстративні, як вона вважала, заяви про те, що він був найгіршим президентом країни, її дратував його вигляд аскета, тоді як вона була впевнена, що він володіє половиною багатств Мартиніки, його лицемірне презирство до влади, коли ясно, що він усе віддав би за хвилину президентства, аби знищити всіх своїх ворогів.

І все це для того, — закінчила вона, — щоб ми стали перед ним навколішки.

Та що б він від цього мав? — запитав Омеро.

Нічого, — сказала Ласара. — Просто кокетство — це така вада, яку нічим не наситити.

Вона була така розлючена, що Омеро не міг витримати її в ліжку і, загорнувшись у ковдру, пішов спати на диван у їдальню. Ласара підвелася серед ночі, зовсім гола, бо не вдягала білизну, коли лягала спати, і почала діалог сама з собою, який тривав на одній ноті. За одну мить вона викреслила з пам'яті всі події небажаної вечері. Ще вдосвіта повернула всі позичені речі, замінила нові фіранки на старі, поставила меблі на свої місця, і квартира знову стала такою бідною, якою була до попереднього вечора. Наприкінці познімала вирізки з газет, портрети, прапорці та вимпели тієї бридкої виборчої кампанії і повикидала все на смітник із криком:

До чортів усе це!

За тиждень після вечері Омеро зустрів президента, який чекав на нього біля виходу з лікарні і попросив провести до свого готелю. Вони

подолали три круті поверхи до мансарди з одним віконцем, яке виходило на похмуре небо. За віконцем висіла мотузка, на якій сохла білизна. У кімнаті стояло подружнє ліжко, яке займало половину приміщення, простий стілець, умивальник, переносне біде, вбога шафа із затьмареним люстерком. Президент помітив, яке враження справило його житло на Омеро.

В цьому барлозі я мешкав, коли тут навчався, — сказав він, наче вибачався. — Я замовив його з Фор-де-Франс.

Він дістав оксамитову сумку і витрусив із неї на ліжко всі багатства, які мав: кілька золотих браслетів, оздоблених дорогоцінним камінням, намисто з трьох перлових низок і ще два з дорогоцінним камінням у золотій оправі; три золоті ланцюги з медальйонами святих, золоті сережки зі смарагдами, ще одні з діамантами і треті — з рубінами; ще три медальйони й одинадцять золотих перснів та діамантову діадему, гідну королеви. Потім дістав із футляра три пари срібних та дві пари золотих запонок разом зі шпильками для краваток та позолочений кишеньковий годинник. Наприкінці вийняв із коробки з-під черевиків шість своїх нагород: дві золоті, одну срібну, решту — мотлох.

Оце все, що я маю.

У президента не було іншого виходу, як продати все це, щоб заплатити за операцію, і він попросив Омеро допомогти йому, але той сказав, що на всі ці речі потрібні квитанції. Тоді президент пояснив, що все, крім запонок зі шпильками, нагород та годинника, які належали особисто йому, успадкувала дружина від своєї бабусі, і, звичайно, про квитанції не може бути й мови. Омеро не знав, як діяти в цьому випадку.

Доведеться щось робити самому, — сказав президент і з умисним спокоєм почав збирати свої коштовності. — Вибачте, дорогий Омеро, немає гіршої бідності, ніж бідність колишнього президента.

Почувши такі слова, Омеро здався.

Того вечора Ласара повернулася додому пізно. З порога побачила блиск дорогоцінностей у тьмяному світлі їдальні, і їй здалося, що вона побачила в своєму ліжку скорпіона.

Що це таке, Омеро? — перелякано запитала. — Звідки тут ці речі?

Пояснення чоловіка налякали її ще більше. Вона сіла й почала роздивлятися коштовності, беручи кожну в руки й оцінюючи її зі скрупульозністю ювеліра.

Та тут ціле багатство, — прошепотіла вона. Потім подивилася на Омеро й сказала:

Звідки нам знати, чи все, про що цей чоловік розповів тобі, правда?

А чом би й ні? — відповів Омеро. — Я щойно бачив, що він сам пере свій одяг і сушить його так само, як ми, вішаючи на мотузку.

Через свою жадібність, — сказала Ласара.

Або через бідність, — зауважив Омеро.

Ласара знову почала роздивлятися дорогоцінності вже не так пильно, бо зрозуміла, що президент справді не такий багатий, як вона думала. Наступного ранку, одягшись у все найкраще, що мала, почепивши на шию найкоштовніші, на її думку, намиста, а на руки браслети, прикрасивши всі пальці виключно великими перснями, вона пішла продавати все це.

Побачимо, чи хтось наважиться вимагати в Ласари Давіс квитанції, — зі сміхом сказала вона, виходячи з дому. Вона зразу визначила ту

ювелірну крамницю, до якої збиралася піти, бо знала, що там купують та продають коштовності, не ставлячи зайвих запитань. їй було трохи страшнувато, але вона трималася мужньо.

Миршавий та блідий продавець, проте вдягнений у фрак, зробив театральний уклін, поцілував Ласарі руку й сказав, що він весь у її розпорядженні. В крамниці було дуже яскраве світло через велику кількість люстр і здавалося, що стіни її були з діамантів. Ласара, майже не дивлячись на продавця, щоб він, бува, не помітив її остраху, пройшла всередину.

Продавець запросив її сісти за один із письмових столів часів Людовіка П'ятнадцятого, які служили прилавками для покупців, застелив стіл білосніжною скатертиною, потім сів навпроти неї і запитав:

Чим можу служити?

Вона зняла всі персні, браслети, намиста, сережки, все, що начепила на себе, і почала розкладати їх на столі в шаховому порядку. Єдине, чого вона хоче, сказала, це знати справжню ціну цих коштовностей.

Ювелір устромив монокля в ліве око і став мовчки розглядати коштовності. Через якийсь час, не уриваючи своєї роботи, він запитав:

Звідки ви?

Ласара чекала на таке запитання і тому зітхнула.

Ох, пане, дуже здалеку.

Я так і думав.

Запанувала тиша. Ласара уважно дивилася на службовця своїми великими золотавими очима, особливу увагу ювелір приділив діадемі з діамантів і поклав її окремо від інших коштовностей. Ласара зітхнула.

Ваш знак — Діва, — раптом сказала вона.

Ювелір не припиняв свій огляд.

Звідки ви знаєте?

З вашої поведінки.

Він нічого на це не сказав, доки не закінчив огляд, потім запитав:

Звідки у вас усе це?

Від бабусі, — напружено відповіла Ласара. — Вона померла торік у Парамарібіо, їй було дев'яносто сім років.

Ювелір подивився тоді їй у вічі.

Співчуваю, — сказав він, — але єдина цінність цих речей — це вага їхнього золота.

Він узяв діадему кінчиками пальців, і вона заблищала під сліпучим світлом.

Крім цієї. Діадема дуже старовинна, може, навіть, із Єгипту, їй ціни не було б, якби не поганий стан діамантів, але в усякому разі вона має історичну цінність.

Каміння в усіх інших виробах — аметисти, смарагди, рубіни, опали — виявилися фальшивими.

Оригінали, без сумніву, були гарними, — сказав ювелір, збираючи вироби, щоб віддати Ласарі, — але, переходячи від покоління до покоління, справжні камені десь загубилися, а тут лишилося саме скло.

Ласарі аж стало погано, вона відчула нудоту й почала глибше дихати, щоб заспокоїтись. Продавець розрадив її:

Таке часто буває, пані.

Я знаю, — з полегкістю відповіла Ласара, — тому й хочу позбутися їх.

Вона відчула, що не треба більше придурюватись, і стала сама собою, дістала з сумки запонки, кишеньковий годинник, шпильки, нагороди із золота та срібла, рештки особистих дрібничок президента і поклала все це на стіл.

Це також? — запитав ювелір.

Це уже все, — відповіла Ласара.

Швейцарські франки, якими їй заплатили, були такі новенькі, що вона боялася забруднити пальці свіжою фарбою. Вона взяла їх, не рахуючи, і ювелір попрощався з нею біля дверей таким самим церемонним поклоном. Провівши її до виходу, він притримав скляні двері, щоб їй зручніше було виходити, і раптом сказав:

Між іншим, пані, я — Водолій.

Ввечері Омеро та Ласара віднесли гроші до готелю. Коли порахували, з'ясувалося, що на операцію трохи не вистачає. Тоді президент зняв із пальця та поклав на ліжко шлюбний перстень, годинник із ланцюжком, запонки та шпильку з краватки.

Ласара повернула йому перстень.

Таку пам'ять продавати не можна.

Президент погодився і знову одяг персня на палець. Ласара також повернула йому кишеньковий годинник.

Це не дуже вдала думка — продавати годинник у Швейцарії.

Але ми вже продали один, — сказав президент.

Але не як годинник, а як золото.

Цей також золотий.

Так, — зауважила Ласара, — але краще вже не оперуватися, ніж не знати, котра година.

Вона також не взяла золоту оправу від окулярів, хоч він сказав, що має іншу, рогову і, оглянувши речі, призначені на продаж, поклала кінець сумнівам.

Цього вистачить.

Перед тим як виходити, Ласара зняла вогку білизну з мотузки і забрала з собою, щоб висушити та випрасувати її вдома. Вони поїхали на мотоциклі Омеро, він за кермом, вона позаду, обхопивши його за пояс. На вулицях саме засвітилися вечірні вогні, вітер зривав останнє листя з гілок, і дерева були схожі на обскубаних викопних тварин. З буксирного пароплава чулися звуки музики та окремі слова пісні, яку співав Жорж Брассан: Mon amour tiens bien la barre, le temps va passer par là, et le temps est un barbare dans le genre d'Attila, par là où son cheval passe l'amour ne repousse pas1. (1 Моє кохання стоїть на піску, час пролітає

понад ним, а час це варвар, схожий на Аттілу, — там, де проходить його кінь, трава не росте (фр.).)

Омеро та Ласара їхали мовчки, насолоджуючись звуками музики та запахом гіацинтів. Через якийсь час вона наче прокинулася від довгого сну.

Боже мій!

Що таке?

Бідолашний старий, — мовила Ласара. — Що в нього за собаче життя!

Наступної п'ятниці, сьомого жовтня, президента оперували. Операція тривала п'ять годин, і нічого певного лікарі так і не сказали. Єдиною розрадою для президента було те, що він лишився живим. Через десять днів після операції його перевели в палату, де були інші хворі, і дозволили відвідувати його. Він дуже змінився: виглядав змарнілим та розгубленим, густе раніше волосся від найменшого поруху пасмами залишалося на подушці. Від колись величної постави залишилися тільки розмірені рухи рук. Перша спроба пересуватися на двох милицях закінчилася невдачею. Ласара залишалася на ніч у його палаті, щоб він не витрачався на доглядальницю, і вже сама майже падала з ніг, до того ж один із хворих кричав цілими ночами.

Через чотири місяці після приїзду президента до Женеви його виписали з лікарні. Омеро, який дбайливо розпорядився своїми невеликими заощадженнями, заплатив свої гроші за перебування президента в лікарні і перевіз його за допомогою колег, які підняли хворого на восьмий поверх, до своєї квартири, влаштувавши його в спальні дітей, на яких президент так і не звернув ніякої уваги. Поступово він оклигав, почав уперто робити вправи з реабілітації і, нарешті, навчився ходити, опираючись на свою паличку. Навіть добре

вдягнений, він уже не був схожий на колишнього себе ані зовнішністю, ані своєю суттю. Його лякала зима, що починалася й, за прогнозами, мала бути найсуворішою в цьому сторіччі, і він вирішив повернутися на Мартиніку на пароплаві, який відплив із Марселя тринадцятого грудня. Хоч лікарі хотіли б спостерігати за ним іще якийсь час, але гроші зовсім закінчилися. Ласара вирішила таємно від чоловіка взяти щось із заощаджень, залишених для дітей, але з'ясувала, що там уже майже нічого не було, й Омеро признався, що мусив оплатити рахунок із лікарні.

— Добре, — погодилася Ласара. — Це так, ніби в нас є іще один старший син.

Одинадцятого грудня вони посадили його в потяг до Марселя. Погода була дуже вітряна, сипав сніг, коли вони повернулися додому, то знайшли прощального листа на нічному столику дітей, на якому він також залишив свої з дружиною весільні обручки для їхньої дочки Барбари та годинника з ланцюжком для сина Ласаро. Оскільки була неділя, деякі сусіди родом із Карибських островів також пішли провести хворого на вокзал; хтось навіть узяв із собою маленькі музичні інструменти. Президент ледве дихав під поривом вітру, стоячи в тамбурі останнього вагона в своєму старому пальті та довгому барвистому шарфі, який подарувала Ласара, але все ж таки він попрощався з усіма, махаючи капелюхом. Поїзд уже рушив, коли Омеро помітив, що в нього залишився президентів ціпок. Омеро побіг по перону і кинув його президентові, але ціпок упав на рейки і був розтрощений колесами. Всі страшенно перелякалися. Останнє, що побачила Ласара, була тремтяча рука, яка намагалася зловити ціпок, і кондуктор вагона, який устиг схопити президента за шарф і в такий спосіб урятувати йому життя. Ласара, водночас плачучи та сміючись, побігла назустріч чоловікові й закричала:

— Слава Богу, цей чоловік ще не збирається помирати.

Президент прибув додому живий та здоровий, про що сповістив у великій вдячній телеграмі. Потім понад рік від нього не було жодної звістки. Кінець кінцем, прийшов лист на шістьох аркушах, написаний від руки. Він писав, що біль знову повернувся, але він вирішив не звертати на нього уваги і жити, поки живеться. Поет Еме Сезер подарував йому іншого ціпка з перламутровою головкою, але президент вирішив ходити без ціпка. Вже півроку він регулярно їсть м'ясо й креветки і буває, що випиває до двадцяти чашок кави без цукру за день. Але вже не дивиться на дно чашки, бо його прогнози не справдилися. На день свого сімдесятип'ятиріччя він випив кілька чарочок чудового мартинікського рому й знову почав палити. Почуває себе не краще, але й не гірше. Проте головний зміст листа полягав у тому, — саме тому він його й написав, — що йому хочеться повернутись на батьківщину й очолити там новий рух за справедливість та гідне життя, а може, й задля ницої слави, щоб не померти старим у ліжку. "З цього погляду, — закінчувався лист, — перебування в Женеві виявилося для мене дуже доречним".

З іспанської переклала Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА